

РОЗДІЛ І. ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 316.3:

ІДЕЙНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОСТІ: УВИРАЗНЕННЯ ЗМІСТОВНИХ АКЦЕНТІВ ЯК ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНА ПОТРЕБА

М.В. Герасименко, старший викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету

Ідейний простір сучасності поліаспектний і багатовимірний. Його змістовні акценти є результатом складних, а інколи кон'юнктурних причинно-наслідкових зв'язків. Ця обставина ставить під сумнів об'єктивність сучасної ідейної картини світу і спонукає до необхідності аналізу, рефлексії і перегляду її змістовних акцентів. Водночас така необхідність цілком очевидна ще й із теоретико-методологічних міркувань.

***Ключові слова:** ідейний простір сучасності, змістовні акценти, детермінативний вплив, сутнісна ознака, світоглядна культура, теоретико-методологічні аспекти.*

Ідея – форма осягнення засобом думки (свідомості) явищ як об'єктивної дійсності, так і евентуальності. Вона передбачає усвідомлення мети і проектування подальшого пізнання й перетворення світу. Ідея не зводиться до фіксації наявного буття, а відображає необхідності й можливості, тенденції розвитку. Це єдність дійсності та можливості. Відтак, вона є ланкою активного опосередкування між індивідом та дійсністю, за допомогою якого генеруються нові форми і якості соціальної реальності. Звідси – невичерпний спонукальний, креативний та евристичний потенціал ідеї.

Зрештою, як зазначав О. Конт у «Курсі позитивної філософії», «ідеї керують світом і визначають його спрямованість... А що стосується

великої політичної та моральної кризи нинішніх суспільств, то вона обумовлена, головним чином, інтелектуальною анархією. Наша найсерйозніша хвороба насправді полягає в глибоких розбіжностях, що нині існують між людьми стосовно основних правил, дотримання яких є найпершою умовою справжнього суспільного порядку. Доти, доки люди не дійдуть згоди відносно певного мінімуму загальних ідей, необхідних для творення стрункого соціального вчення, народи неминуче залишатимуться в революційному стані і виявляться спроможними творити лише тимчасові установи» [6, с. 26].

Варто мати на увазі, що ідея – це завжди каталізатор суспільної генези. Якщо вона переконливо подана й аргументаційно забезпечена, то виявляється достатньою умовою для динамічного поступу суспільства в напрямку максимального розкриття духовного, вольового, ментального, господарсько-виробничого та іншого потенціалу. І навпаки: якщо ідея аргументаційно бліда й світоглядно ница, то це призводить до суспільної розгубленості та дезорієнтації в часі та просторі, що не лише негативно позначається на досягненні суспільного оптимуму, а й спонукає до майже неминучих регресивних тенденцій як на макросоціальному рівні, так і в сфері індивідуальної «екзистенційної еміграції», відчуженості громадян від загальносуспільних завдань.

Ще одним надзвичайно важливим аспектом є принцип поширення ідей, не випадковість певних ідей і навіюваність їх у соціальному середовищі відповідного світоглядного, телеологічного та етично-аксіологічного формату. Г. Тард був близьким до істини, коли зазначав: «Мати лише нав'язані ідеї і вважати їх довільними, ось та ілюзія, яка властива сомнабулісту і людині як соціальній одиниці» [4, с. 114]. Ця думка була викладена наприкінці XIX століття. Тоді вона мала гіпотетичні ознаки, однак з часом лише посилила свою семантичну рельєфність і за станом на початок XXI століття є майже аксіоматичною. Аналогічним чином нині сприймається і теза С. Сігеле: «Оскільки точка зору більшості є

по суті думкою великих людей, яка повільна проникла в масу, то деспотизм більшості де-факто перетворюється на деспотизм геніальних ідей, коли останні вже визріли і коли пропозиція їх виявилася своєчасною» [4, с. 116].

В епоху домінування масової свідомості проблему співвідношення ідейно-світоглядної та соціокультурної сфер аналізували чимало мислителів: Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Кассіер, П. Сорокін, Т. Адорно та інші. На зміну розуміння ідеології як хибної свідомості (К. Маркс і Ф. Енгельс), прийшло безліч нових інтерпретацій: ідеологічне як синонім семіотичного (М. Бахтін), ідеологія як апологія існуючого порядку (К. Мангейм), ідеологія як спосіб встановлення культурної гегемонії (А. Грамші), ідеологія як укриття від «травматичних реалій сутності» (С. Жіжек), ідеологія як «маска і зброя», як «симптом і ліки» (К. Гірц). Р. Барт виокремлює такі аспекти ідеології: претензія на універсальність, агресивність, прагнення придушити особистісну свідомість і відчуження відповідальності індивіда, стереотипність, котра передбачає набір легко пізнаваних кліше. Очевидною є спільність аспектів ідеології і сутнісних особливостей масової культури.

Провідні західні філософи ХХ століття стверджували про неухильність кризовості, яка супроводжує розвиток європейської культури: М. Гайдеггер («забуття буття»), Г. Марсель («кінець людини»), Т. Адорно («поразка західної культури»). У сучасній філософії і культурології ці уявлення закріплюються в концепції «глобальної кризи» людства та його культури.

Р. Гвардіні аргументовано стверджує, що криза сучасної цивілізації полягає в руйнуванні автентичних людській гармонії форм життєдіяльності, а відносини між людьми і взаємодія з природою має все більш опосередкований, абстрактний характер. Значних масштабів набуває нова хвороба ХХ століття – дефіцит переживання почуттів, а людина, на думку Гвардіні, це «істота, яка насамперед переживає». Проте, вихід зі скрутної

ситуації є: необхідно зосередитися на своєму «внутрішньому ядрі», аби врятувати найважливіше – особистість.

Розмежування соціальних та гносеологічних, позанаукових та внутрішньо наукових детермінацій пізнання наприкінці ХХ сторіччя втратив колишню жорсткість. Виникла проблема тісних взаємодій зовнішнього та внутрішнього, соціального та гносеологічного аспектів пізнання. Ускладнилися погляди на соціальну зумовленість пізнання. Очевидних ознак набула обмеженість методології, котра витікає із жорсткого розмежування соціального та гносеологічного, зовнішньої та внутрішньої детермінації науки. Загострився аспект співвідношення різних соціальних детермінацій пізнання і різних комбінацій цих співвідношень, їхніх типів.

Класичним вважається уявлення про пізнання як процес отримання об'єктивного знання, очищеного від практичних та ідеологічних інтересів, людської суб'єктності й суб'єктивності, а питання щодо співвідношення соціального та пізнавального безпосередньо пов'язане з можливістю отримання (застосування, накопичення) знання такого ґатунку. Класичний тип уявлень про пізнання здійснював чітке розмежування соціального та пізнавального, загострюючи увагу на стандартах соціального та пізнавального, а також на особливості їхніх відносин. Проте, в останній чверті ХІХ століття концептуальна стрункість взаємин порушилась: виникла нова ситуація, яка отримала назву некласичної. Вона охоплює різні аспекти відносин суспільства та пізнання, які в цілому можуть бути зведені до некласичного типу.

Ситуація заперечення стандартів пізнання починає змінюватися в 60-ті роки ХХ сторіччя у зв'язку з необхідністю синтезувати нові якості діяльності людей та їхніх взаємодій із природою. Сформувався новий тип діяльності й пізнання, який може бути охарактеризований як посткласичний – у тому сенсі, що він функціонує після класики, долає її

форми, але не відкидає, а переробляє їх, включаючи у складніші, ніж у класиці, системи діяльності.

Перша половина ХХ століття позначена пануванням неопозитивістської концепції пізнання. Особливість цієї концепції полягала в логіко-методологічному аналізі пізнання, у виявленні інваріантних структур єдиного пізнання, які тлумачаться як логічна мова математики і математичної логіки, а пізніше – як мова фізики.

Мистецтво пізнання, або когнітивне мистецтво, постає мистецтвом життя. Це не лише коректне використання логіки, правил дедукції та індукції в мисленнєвих побудовах, а й мистецтво аргументації, ведення дискусії, відкритого і конструктивного діалогу, в якому народжуються нові смисли, відкриваються нові горизонти знання. Когнітивне мистецтво сьогодні – це мистецтво думати глобально, щоб успішно вирішувати локальні проблеми.

Сучасність демонструє двоєдині тенденції. З одного боку, зростає спеціалізація різних наукових дисциплін, знання стає все більш езотеричним, доступним лише фахівцям вузького профілю, експертам у вузьких дисциплінарних сферах. Воно чим далі, тим більше набуває формалізованих, значною мірою математизованих ознак, виражається символічною мовою, стає анонімним, оскільки нівелюються риси особистості вченого, який створив ту чи іншу наукову теорію. З іншого боку, існує протилежна тенденція – силове поле інтеграції і цілісності. Виникають поля полідисциплінарних досліджень, де у вивченні складного явища відбувається зустріч різних наукових дисциплін, між якими виникають взаємовпливи, вибудовуються мости взаємодії.

Планета Земля, феномен життя і людина є типовими об'єктами полідисциплінарних досліджень. Зокрема, Земля вивчається астрономією, географією, геологією, геодезією і картографією, кліматологією, екологією та іншими дисциплінами. Людина є предметом вивчення в антропології, етнології, історії, соціології, психології, філософії. Механізми функціону-

вання людської свідомості, мислення й творчості досліджуються в когнітивній науці, яка, будучи міждисциплінарним напрямком, базується на результатах низки наукових дисциплін на кшталт еволюційної біології, нейрофізіології, когнітивної психології, нейролінгвістики, генетичної епістемології і еволюційної епістемології.

Якщо ми хочемо простежити перебіг вивчення цих складних феноменів в історії науки, то остання постає перед нами історією зближення наукових дисциплін і зламу кордонів між ними, трансдисциплінарності перенесення понять і когнітивних схем, формування дисциплін-гібридів. Як зазначає президент Асоціації складного мислення Е. Моран, якщо офіційна історія науки є історією дисциплінарною, то інша історія науки, пов'язана з першою і невіддільна від неї, є історією інтер-, полі-, трансдисциплінарною.

Саме холістична тенденція визначає характер науки майбутнього, в межах якої, судячи з усього, посилюватиметься інтеграція наукових дисциплін на полях полідисциплінарного дослідження та набуватиме особливої цінності здатність вчених нелінійно і цілісно мислити. Тому одним із завдань перебудови систем сучасної освіти всіх рівнів є розвиток холістичного мислення, формування вміння розуміти широкий, часто навіть глобальний, контекст досліджуваної проблеми, тобто вміння контекстуалізувати знання.

Тренувати холістичний, а не аналітичний, погляд на світ стає нагальною потребою сучасної науки. «Думай глобально, щоб успішно вирішити часткову і локальну проблему!» – ось гасло сьогодення. Сама сутність сучасних досліджень у сфері нелінійної динаміки складних систем пов'язана зі здатністю переносити моделі складної поведінки з однієї дисциплінарної галузі в іншу, тобто проводити дослідження в конкретній дисциплінарній сфері, маючи глибоке розуміння закономірностей функціонування самоорганізованих систем.

Важливо також використовувати притаманне синергетиці розуміння загальних законів інтеграції, коеволюції і взаємоузгодженого сталого

розвитку різних (геополітичних, демографічних, екологічних та інших) складних структур у сучасному світі. Йдеться передовсім про способи вмілого поєднання і співіснування структур «різного віку», які знаходяться на різних рівнях розвитку і еволюціонують у різному темпоритмі. Основне правило нелінійного синтезу частин у складну еволюційну цілісність таке: інтеграція відносно простих еволюціонуючих структур у більш складні відбувається завдяки встановленню загального темпу еволюції у всіх поєднуваних частинах (фрагментах, підструктурах). Структури «різного віку» починають співіснувати в одному темпосвіті, вони їх розвиток набуває однієї швидкості. Існують різні, але не довільні способи нелінійного синтезу простого в складне. Вибірковість, квантованість способів об'єднання частин у ціле пов'язана з вимогою існування в одному буттєвому середовищі.

Необхідно, щоб кожна наукова дисципліна, що входить до полі- і трансдисциплінарного комплексу, була одночасно і відкрита, і замкнена. Відкрита новим когнітивним схемам, що перенесені із суміжних і віддалених наукових дисциплін і мають для неї евристичну значимість; готова до кооперації з іншими науковими дисциплінами, до реалізації спільних дослідницьких проєктів. Замкнута, бо вона повинна прагнути зберегти свій специфічний предмет і ракурс дослідження, розвивати прогресивні і найбільш ефективні дослідницькі методи і стратегії.

Важливим трансдисциплінарним напрямом сучасних наукових досліджень є синергетика, яка орієнтованим на вивчення законів еволюції і самоорганізації складних систем різної природи. Синергетика може бути використана як загальна дослідницька установка, підхід, когнітивна схема дослідження. Роль синергетики в розбудові системи освіти двоєдина. Мова може йти про поширення синергетичних знань, про вивчення відкриваються законів самоорганізації і коеволюції складних систем, а також про синергетичні способи організації самого процесу навчання і

виховання. У першому випадку синергетика постає змістом освіти, в другому – його методом.

Інформація як передача, циркуляція багатоманітності життєвого простору людини лежить в основі нового інформологічного світогляду, який стверджує в свідомості нову інформаційну картину світу як інтегративний образ інформаційно-комунікативної реальності – системи масової свідомості, що породжує систему більш складного гатунку – інформаційний простір. Інформаційна парадигма, що прийшла в сферу комунікацій з природничих і прикладних наук, в поєднанні з іншими підходами (наприклад, синергетичним), дає можливість створювати моделі сучасного суспільства з його складними комунікаційними процесами.

Інформаційне суспільство визначає головним фактором розвитку виробництво і використання інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, фундаторами якої вважаються Е. Тоффлер та З. Бжезинський. Прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення насамперед із домінуванням «четвертого» – інформаційного – сектора економіки. При цьому стверджується, що капітал і праця, які є основою індустріального суспільства, поступаються місцем інформації та знанню у суспільстві сучасного формату.

Принципи, що мають реалізуватися в соціальній системі інформаційного суспільства в майбутньому, повинні бути закладені в освітніх стратегемах вже нині. Це наголошує на визначальності випереджаючого розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. Такий акцент пояснюється насамперед якісно новим масштабом де термінативного впливу системи освіти на формування реалій інформаційного суспільства, яке визначається не стільки станом матеріального, скільки характером духовного виробництва і може стати реальністю лише внаслідок розвитку відповідних освітніх тенденцій у суспільстві.

Загальноприйнятим є твердження, що наслідком процесу глобалізації стане перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему, ознакою якої буде організація за принципом ієрархії, забезпечення життєдіяльності системоутворюючих елементів та блоків за допомогою інших елементів та блоків. Нині ми маємо справу, з одного боку, з інформаційним суспільством, в якому все більше влади отримує так звана «датакратія», тобто люди та інституції, які володіють великим масивом інформації (інакше кажучи, інформаційною владою), та інші суспільства, які в тій чи іншій мірі відстають від розвинених країн.

Не дивлячись на відмінності в оцінках того, що вважати характерною ознакою сучасних і майбутніх змін («глобалізація», «постіндустріальне суспільство», «технотронна ера», «епоха інформації» тощо) практично всі дослідники визнають, що майбутнє суспільство буде соціумом, визначальним фактором розвитку якого стане інформація та знання. А якщо знання є організуючим принципом усього суспільства, то таку форму соціального буття доречно назвати «суспільством знання».

Здавалося б, знання – за великим рахунком – співпадає з інформацією. Втім, логіка розвитку соціології призвела до того, що дві дисципліни – соціологія знання та соціологія інформації (або ж засобів масової комунікації) помітно розійшлися між собою як щодо предмету розгляду, так і щодо методів вивчення. Предмет виявився різним вже хоча б тому, що знання охоплює саме змістовні, значущі дані про світ, натомість в інформацію включаються відомості безвідносно до їхньої значущості.

Слід зауважити на онтологічно-функціональній неоднозначності явища інформації, інформаційних відносин та інформаційного суспільства. Крім того, варто враховувати, що інформація як суб'єктивний феномен часто стає на заваді об'єктивному, трансуб'єктивному оперуванню. Відтак, актуалізується потреба створення потужного інноваційно-інформаційного поля, організованого на зміщенні основного акценту із засвоєння обсягу

інформації на активізацію мисленнєвої діяльності й розвиток самостійного, критичного, рефлексійного мислення.

Останніми роками все реальніше почали усвідомлювати, що розвиток людства за допомогою лише економічного зростання і збільшення технічної потужності є небезпечним і обмеженим. Як аргументовано доводить Е. Фромм, подальший поступ суспільства визначатиметься не стільки тим, що людина має, скільки тим, ким вона є і що вона може зробити з тим, що має. Що стосується когнітивно-епістемологічної сфери, то пріоритетного значення набуває не статичне і пасивне оволодіння знаннями, а вміння їх ефективно, креативно і евристично застосовувати.

Як переконливо довів Дж. Мадзіні, держава – це не просто якась територія, а першочергово і головним чином певна Ідея. За відсутності ж стрижневої ідеї держава втрачає той хребет, який утримує у взаємопотенціюючій єдності її життєвоважливі органи, кров і м'язи. Україна не є винятком із загального правила: за відсутності державної ідеї вона набуває ознак лише формальної єдності, зумовленої збігом обставин кон'юнктурного гатунку. Небезпека такого стану речей очевидна: варто змінитися кон'юктурі – і формальна єдність розсиплеться, як будівля з піску.

Тут доцільно звернутися до дефініції П. Копніна: «Ідея є формою відображення зовнішнього світу; вона включає в себе усвідомлення мети та перспектив подальших практичних перетворень» [2, с. 58]. Так само доречно згадати тезу Е. Дюркгейма про те, що справжньою функцією суспільства є створення суспільного ідеалу, відсутність якого автоматично означає відсутність світоглядних азимутів і орієнтирів руху соціуму, а це завжди негативним чином позначається на динаміці та ефективності суспільного функціонування. Втім, як зазначає Р. Арон, «ідея сама по собі безсила. Істина, яку не сприймають, є безплідною. Однак, легітимізувавши себе в статусі індивідуального чи колективного переконання, вона, як і будь-яка людська реальність, набуває історичної сили. Неможливо наперед

визначити її ефективність – і не лише тому, що таке завдання апріорі не містить розв'язання, а тому, що воно некоректно сформульоване і намагається роз'єднати по суті неподільні відносини» [1, с. 459-460].

Сьогодні доводиться мати справу не стільки з дефіцитом ідей, скільки – навпаки – з розгубленістю суспільства перед їх надлишком за відсутності будь-яких загальнозначущих критеріїв, котрі дозволили б здійснити раціональний вибір ідейної позиції. Прикладом чи не найбільш усталеного й стереотипізованого уявлення може слугувати така сентенція: «Базовою ідеєю сучасного українського консерватизму є українська національна ідея, яка полягає у відродженні традиційних цінностей і морально-правових засад етнокультурного розвитку українства. Народна ідеологія має ґрунтуватися на традиційній релігійності, патріотизмі, моральності та народній єдності, а її головними постулатами повинні стати конституційна демократія, верховенство моралі й закону, пріоритет прав українського суспільства та орієнтація на одвічні духовні цінності» [3, с. 49].

Як зазначає Ю. Шаповал, «українська нація як сталий соціально-етнічний організм ще не завершила свою національну консолідацію. Ознаки дезінтеграції в українському суспільстві пов'язані з тим, що національний фактор ще не виявляє себе як чітка державотворча домінанта» [5, с. 149]. У цілому даному висловлюванню важко зробити закид у необ'єктивності чи тенденційності, проте – задля уникнення деяких некоректних смислових спотворень – слід вдатися до додаткових тлумачень.

По-перше, доцільно з'ясувати, наскільки дезінтеграція українського суспільства зумовлена відсутністю в національного фактора якостей державотворчої домінанти. Очевидно, ми не погрішимо проти істини, коли висловлю думку, згідно з якою дезінтеграція українського суспільства є наслідком багатьох факторів – від зовнішніх інспірацій і до державотворчої неієздатності політичної, економічної та управлінської еліт сучасної України. А що стосується слабкості й невиразності національного

фактора, то він хоч і є причиною дезінтеграційних наслідків, проте причиною аж ніяк не визначальною.

По-друге, варто деталізувати, про що взагалі йдеться, коли мова заходить про «національний фактор»: якою є його питома вага в середовищі політичної і економічної еліт, засобів масової інформації та інших чинників інтеграції/дезінтеграції національної свідомості України часів державної незалежності. Якщо така питома вага є незначною або й узагалі мізерною, то вести мову про міру відповідальності національного фактора в контексті дезінтеграції українського суспільства вочевидь некоректно.

Ідейно-теоретична, аксіологічно-сенсожиттєва і загалом соціально-філософська нормативістика, вкорінившись як у масовій свідомості, так і в підсвідомості владно-управлінської еліти сучасної України, за своїми сутнісними параметрами нагадує скоріше якийсь незбагнений перпендикуляр до вимог здорового глузду, ніж прикладну модифікацію переконливої концептуалістики. Говорячи про підсвідоме вкорінення певного ціннісно-орієнтаційного стереотипізму, маємо на увазі часткову відсутність свідомого уявлення про бажане, належне й оптативне, а почасти – наявність уявлень такого ґатунку, котрі, тим не менше, поступаються місцем в ієрархії буденних пріоритетів індивідуальної та суспільної стратегії чомусь поточному, здрібненому, тактичному, яке категорично не узгоджується з вимогами стратегічного перспективізму або навіть відверто суперечить їм.

Література

1. Арон Р. Введение в философию истории / Арон Р. Избранное: Введение в философию истории. – М.; ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2000. – 543 с.
2. Копнин П.В. Идея як форма мышления. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1963. – 284 с.
3. Недюха М., Михайлик О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій // Політичний менеджмент. – 2006. – №2. – С. 46–53.

4. Сигеле С. Преступная толпа. – М.: Институт психологии РАН, Издательство «КСП+», 1998. – 320 с.
5. Шаповал Ю. Про владу – компетентно // Людина і політика. – 2001. – №1. – С. 148–150.
6. Conte A. Cours de philosophie positive. – Paris: Plon, 1907. – Vol. I. – 312 p.

**ИДЕЙНОЕ ПРОСТРАНСТВО СОВРЕМЕННОСТИ:
ПРИДАНИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫМ
АКЦЕНТАМ КАК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ
ПОТРЕБНОСТЬ**

Н.В. Герасименко

Идейное пространство современности полиаспектное и многомерное. Его содержательные акценты являются результатом сложных, а иногда конъюнктурных причинно-следственных связей. Это обстоятельство ставит под сомнение объективность современной идейной картины мира и побуждает к необходимости анализа, рефлексии и пересмотра ее содержательных акцентов. В то же время такая необходимость вполне очевидна еще и с теоретико-методологических соображений.

Ключевые слова: идейное пространство современности, содержательные акценты, детерминативное влияние, сущностный признак, мировоззренческая культура, теоретико-методологические аспекты.

**CONCEPTUAL SPACE IN MODERN WORLD: EXPRESSIVENESS
OF CONTENT EMPHASES AS A THEORETICAL AND
METHODOLOGICAL NEED**

N. Gerasimenko

Modern conceptual space is multifaceted and multidimensional. Its content emphases are caused by a complex and sometimes opportunistic cause-effect relationship. This fact casts doubt on the objectivity of modern conceptual picture of the world and leads to the need of profound analysis, reflection and revision of its content emphases. However, such need is quite clear because of the theoretical and methodological considerations.

Keywords: conceptual space of modernity, content emphases, determinative effect, the essential feature, the culture and its worldview, theoretical and methodological aspects.